

Просторово-структурний аналіз доходів населення

Проаналізовано міжрегіональну диференціацію грошових доходів населення за регіонами України за період 2000-2011 рр. та її чинники. Досліджено динаміку середньодушового грошового доходу і його джерел формування. Для оцінки диференціації просторового розподілу грошових доходів населення використано коефіцієнти фондів, загальний і частковий коефіцієнти Джині.

Ключові слова: грошові доходи, міжрегіональна диференціація, коефіцієнт фондів, коефіцієнт Джині.

Вступ. Актуальними проблемами сучасної економічної науки і практики управління є дослідження, оцінювання і зменшення нерівності соціально-економічного розвитку регіонів України. Міжрегіональні відмінності сформувались в результаті історичного освоєння території країни, стратегії і тактики розміщення чинників виробництва. Вони проявилися вже на початку незалежності української держави. Активна приватизація сировинних ресурсів і створених основних фондів, відсутність чітких правил і механізмів функціонування ринкової економіки, послаблення державного контролю поглиблювали нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів та їх населення.

Аналіз останніх досліджень. У науковій літературі умовно можна виділити 3 основні напрями дослідження доходів населення. В першому грошові доходи розглядаються в широкому контексті, у взаємозв'язку і взаємодії з іншими компонентами, що визначають якість життя населення [1]. До другого напрямку можна віднести дослідження грошових доходів населення України в цілому [2-3]. Третій напрям – міжрегіональний аспект в дослідженнях рівня, чинників і тенденцій динаміки доходів населення – на даний час у вітчизняній літературі представлений механізмами соціального перерозподілу, тобто останньою стадією процесу відтворення [4]. Щодо аналізу попередніх стадій утворення грошових доходів та їх первинного розподілу в міжрегіональному аспекті, то дана проблематика в наукових дискусіях висвітлена недостатньо.

Метою даної статті є аналіз динаміки рівня і структури середньодушового грошового доходу домогосподарств регіонів України, аналіз динаміки розподілу за регіонами України загального обсягу грошових доходів домогосподарств і його компонент – сукупних обсягів грошових доходів, одержаних з кожного джерела доходів, оцінювання нерівності в міжрегіональному розподілі середньодушових і загальних грошових доходів домогосподарств з використанням коефіцієнтів фондів і Джині.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу розподілу доходів використовують два підходи: розподіл за чинниками виробництва та розподіл доходів домогосподарств. Функціональний розподіл доходів показує, якою є структура грошового доходу, тобто яку частку доходів суспільства становлять заробітна плата, соціальні допомоги, прибуток та змішаний дохід тощо. Родинний розподіл доходів показує, як грошовий дохід суспільства розподіляється між окремими домогосподарствами. При цьому доходи родини мають складнішу структуру, яка

визначається наявністю в економіці різних форм власності, які безпосередньо впливають на формування, розподіл і перерозподіл доходів.

У даному дослідженні об'єктом аналізу є грошові доходи домогосподарств областей України за період 2000-2011 рр. На їх основі для кожного регіону України розрахований середньодушовий грошовий дохід домогосподарств регіонів України за джерелами доходу, загальний (за всіма джерелами доходу) обсяг грошових доходів домогосподарств, сукупний (за кожним джерелом доходу) обсяг грошових доходів домогосподарств. Такі розрахунки дозволили дослідити нерівномірність просторового розподілу загального обсягу грошових доходів і їх джерел отримання, а також тенденції динаміки міжрегіональної нерівності за період 2000-2011 рр.

Середньодушовий грошовий дохід і його структура. Середньодушовий грошовий дохід (СДГД) кожного регіону України – це відносний показник, який обчислено як відношення грошових доходів (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство) до середнього розміру домогосподарства. Як видно з даних табл. 1, в досліджуваному періоді швидкими темпами відбувалося зростання середньодушових грошових доходів населення.

За розглядуваний період не тільки збільшилися середньодушові грошові доходи населення в областях України, але й значно розширився діапазон їх значень (практично в 14 разів у 2011 в порівнянні з 2000 р.). Коефіцієнт варіації досяг свого максимуму в 2008 кризовому році. Варто відзначити, що при одночасному зниженні даного розрахункового показника в подальші роки діапазон значень СДГД збільшувався, що для «соціального самопочуття» населення має, можливо, більше значення, ніж відносний показник варіації.

Середньодушовий грошовий дохід формується під впливом багатьох чинників різної природи (демографічна структура населення, рівень зайнятості населення, його професійно-освітній склад, рівень оплати праці в галузях економіки і за формами власності тощо), але до числа чинників «першого рівня» можна віднести джерела грошових доходів населення.

Державна статистика України реєструє і регулярно публікує дані про процентне співвідношення 5 джерел грошових доходів [5]. До них належать:

- 1) оплата праці;
- 2) доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості;
- 3) доходи від продажу сільськогосподарської продукції;
- 4) пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою;
- 1) грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи.

Таблиця 1

Середньодушові грошові доходи в 2000-2011 рр., грн. (розраховано на основі [5])

Рік	Мінімум	Середнє значення	Максимум	Діапазон	Варіація
2000	73,25	100,81	166,36	93,11	0,92
2005	310,73	422,61	657,94	347,21	0,82
2006	372,59	527,98	875,64	503,05	0,95
2007	456,67	662,33	1102,96	646,29	0,98
2008	669,15	935,43	1626,57	957,42	1,02
2009	721,87	989,37	1671,11	949,24	0,96
2010	854,25	1149,41	2012,07	1157,82	1,01
2011	995,54	1284,80	2276,96	1281,42	1,00

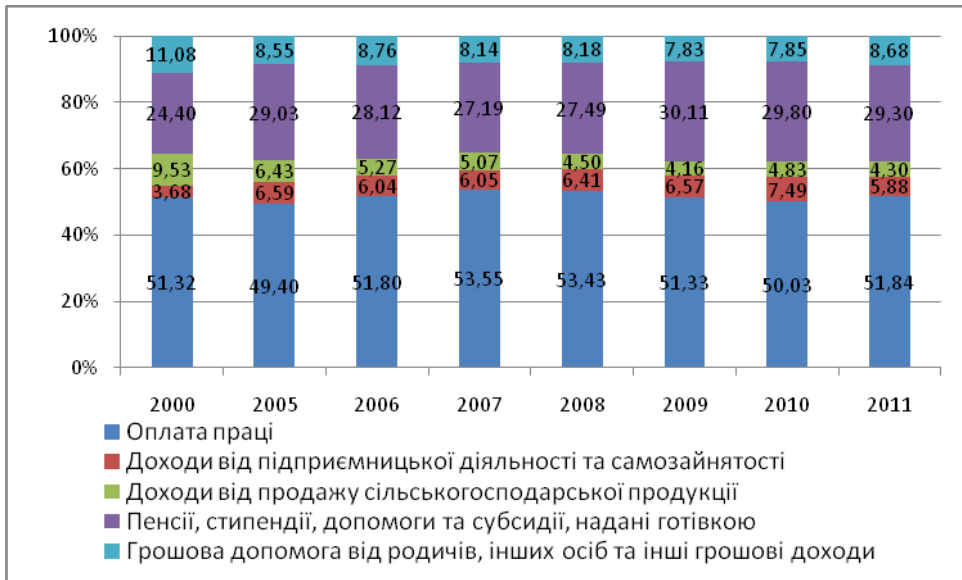

Рис. 1. Структура грошових доходів населення України в 2000-2011 рр.,% до загального обсягу грошових доходів (розраховано на основі [5])

Дані, наведені на рис. 1, свідчать про те, що за період 2000-2011 рр. структура грошових доходів населення зазнала наступних змін.

Перш за все варто відмітити рівень «оплати праці», який за 2000-2011 рр. коливався в межах 49,4% у 2005 р. до 53,55% у 2007 р. В подальші роки їх частка перевищувала 50% загального обсягу грошових доходів, що свідчить про те, що заробітна плата залишається основним джерелом доходу (хоча й недостатнім) для більшості населення. Для порівняння частка заробітної плати в структурі доходів населення інших країн складає: Японії – 69%, Великобританії – 65%, Німеччини – 64%, США – 53%, Італії – 52%, Росії – 42,9% [6].

В частці показника «грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи» в доходах населення – вони знизились у порівнянні з 2000 роком в середньому на 3 процентні пункти. Відзначимо, що сумарно оплата праці та інші доходи, що включають, в тому числі, приховану заробітну плату, стабільно складають 60% в середньодушовому грошовому доході населення України.

До негативних тенденцій в структурі доходів можна віднести зменшення частки показника «доходи від підприємницької діяльності»: за 2010-2011 рр. вони знизилися з 7,49 до 5,88%, що пов'язано з погіршенням умов ведення господарської діяльності, особливо у сфері малого і середнього бізнесу.

Не можна не відзначити значну роль у формуванні грошових доходів населення соціальних трансфертів: максимального значення вони досягли у 2009 р. – 30,11%, що складало 59% від оплати праці. Загалом частка соціальних трансфертів в загальних доходах за розглядуваний період зросла в середньому на 19% у порівнянні із зростанням частки оплати праці на 1%. Така тенденція свідчить про слабкий зв'язок між трудовим внеском населення і рівнем його пенсійного забезпечення, а відтак про зростання частки нетрудових соціальних трансфертів в загальному обсязі соціальних виплат населенню.

Протягом досліджуваного періоду більше ніж вдвічі зменшилась частка показника «доходи від продажу сільськогосподарської продукції». Якщо в 2000 р. вона 9,53% в доходах населення, то в 2011 р. знизилась до 4,3%.

Загальний обсяг грошових доходів населення і його міжрегіональний розподіл. Попередньо об'єктом дослідження і міжрегіонального порівняння були області України, кожна з яких характеризувалась середніми показниками грошових доходів. Вага регіону, що визначається часткою його населення в загальній чисельності населення України, не враховувалася. З метою врахування концентрації населення за регіонами розглянемо іншу економічну категорію – загальний обсяг грошових доходів населення (ЗОГДН) і обсяги грошових доходів населення за джерелами доходів (ОГДНДД). Очевидно, що сума ОГДНДД рівна ЗОГДН. Неважко показати, що частка області в загальних показниках доходів всього населення України пропорційна частці (вазі) його населення і співвідношенню між СДГД регіону і СДГД України (аналогічно – для джерел грошового доходу). Якби були відсутні міжрегіональні відмінності в СДГД і його компонентах, про які йшла мова вище, то ЗОГДН розподілявся б по регіонах України пропорційно чисельності проживаючого в них населення. В цьому випадку можна б було говорити про «рівність» або про рівномірний розподіл грошових доходів за областями України. Таким чином, власне відхилення від «рівномірності» буде аналізуватися в подальшому.

Розподіл загального обсягу грошових доходів населення здійснено за квінтільними групами¹ областей України, які розділено в порядку зростання загального грошового доходу по 5 областей в кожній (табл. 2).

Коефіцієнт фондів (КФ) визначено як відношення обсягу загальних грошових доходів населення регіонів 5-ої квінтільної групи, до обсягу загальних грошових доходів, одержуваних населенням регіонів 1-ої квінтільної групи.

Як видно з табл. 2, протягом розглядуваного періоду не відбулося особливих змін і трансформацій в розподілі доходів між областями України. Тільки у 2008 р. коефіцієнт фондів зріс до своєї максимальної для досліджуваного періоду позначки в 4,64 разу, коли відбувся перерозподіл загального обсягу грошових доходів населення у бік регіонів з більш високим середньодушовим грошовим доходом.

На рис. 2 представлено коефіцієнти фондів для розподілів чисельності населення, ЗОГДН та грошових доходів за джерелами їх утворення, на основі

Таблиця 2

Розподіл ЗОГДН за квінтільними групами областей України, %
(розраховано на основі [5])

Квінтільна група	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
КГ 1	9,54	9,49	9,50	9,55	9,24	9,73	9,55	9,94
КГ 2	11,41	12,20	12,25	11,87	11,66	11,61	11,45	11,52
КГ 3	13,47	15,12	14,64	14,33	14,50	14,38	13,97	13,92
КГ 4	23,53	22,14	21,73	21,79	21,77	22,48	22,31	22,12
КГ 5	42,05	41,06	41,88	42,45	42,83	41,80	42,72	42,50
КФ	4,41	4,33	4,41	4,44	4,64	4,30	4,47	4,28

¹ Для визначення структурних показників (зокрема, коефіцієнта фондів) використовують метод групувань, за яким населення розподіляють в порядку зростання середньодушових показників доходів на квантилі та за інтервалами доходів. Квантилі розподілу ділять впорядковану генеральну сукупність населення на однакові за чисельністю групи. В якості квантилів можуть використовуватися квартали (чверті), квінтیلی (п'ять), децилі (десяті), півдецилі (двадцять) і перцентилі (соті). Для обчислення коефіцієнта фондів в даній статті застосовано поділ генеральної сукупності на квінтیلی (п'ять однакових груп).

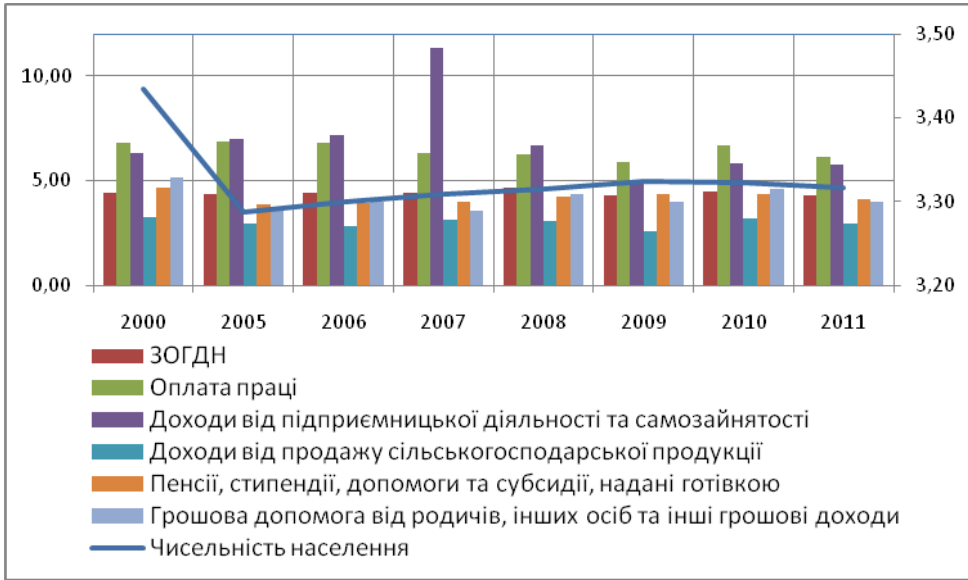

Рис. 2. Динаміка коефіцієнтів фондів для розподілів чисельності населення, ЗОГДН та грошових доходів за джерелами їх утворення (розраховано на основі [5])

чого можна констатувати, що на фоні загального вирівнювання (2005-2011 рр.) чисельності населення за областями України відбувався поступовий перерозподіл у бік регіонів з відносно вищими доходами.

При порівнянні динаміки коефіцієнтів фондів (КФ) можна відзначити дуже високий рівень і нестабільність цього показника для міжрегіонального розподілу доходів від здійснення підприємницької діяльності та самозайнятості. Очевидно, така нестабільність є наслідком відсутності законодавчої (інституційної) і фінансової державної підтримки в окремих регіонах України.

Друге місце за величиною коефіцієнта фондів займають доходи «оплати праці», вони також нестабільні, але з меншим діапазоном коливань. Останнє можливо пов'язане із диверсифікацією економіки або зі зростанням оплати праці в окремих, особливо сировинних, регіонах, оскільки до областей, що входили в останню квінтільну групу в розглядуваному періоді, належать:

- 2000, 2007, 2011 рр. – Харківська, Автономна Республіка Крим, Дніпропетровська, Донецька, Київська.
- 2005-2006, 2008 рр. – Львівська, Харківська, Дніпропетровська, Донецька, Київська.
- 2009-2010 рр. – Одеська, Харківська, Дніпропетровська, Донецька, Київська.

Останні три роки скорочується міжрегіональна диференціація доходів з інших джерел. Варто зауважити, що ці ж регіони в основному складають 5-ту КГ і для міжрегіональних розподілів інших доходів, що свідчить про наявність в інших доходах латентних доходів з джерела оплати праці (т. зв. «заробітна плата в конвертах»).

Загальний і частковий коефіцієнти Джині. Коефіцієнт Джині є одним з найпоширеніших показників диференціації соціально-економічних об'єктів за значеннями тієї або іншої кількісної ознаки. Алгоритм його розрахунку для класичного випадку, коли розглядається впорядкована вибірка або генеральна сукупність об'єктів (індивідів, сімей і т. д.), кожний з яких має однакову вагу,

добре відома. Відмінність в методиці розрахунку виникає при використанні згрупованих даних.

В даному дослідженні розглядається вибіркова сукупність домогосподарств країни, розділена на 25 областей України. Значення досліджуваної ознаки рівне питомій вазі середньодушового грошового доходу в даному регіоні, а вага кожної області – питомій вазі чисельності постійного населення кожного регіону.

Якщо для великої сукупності рівноважних об'єктів крива Лоренца практично неперервна і монотонно зростає, то для згрупованих даних вона перетвориться в східчасту лінію, площа під якою і визначає величину коефіцієнта Джині за формулою:

$$G = 1 - 2 \sum_{i=1}^n q_i \tilde{x}_i + \sum_{i=1}^n q_i x_i$$

де x_i – частка середньодушового грошового доходу в i -му регіоні стосовно середньодушового грошового доходу в країні;

\tilde{x}_i – кумулятивна частка середньодушового грошового доходу;

q_i – частка постійного населення в i -му регіоні в загальній чисельності населення в країні;

n – кількість регіонів.

Такі ж міркування використовуються і при розрахунку часткових коефіцієнтів Джині, коли оцінюється просторова нерівномірність (міжрегіональна нерівність) в розподілі сукупного обсягу грошових доходів населення, одержаних від кожного його джерела.

Перш ніж проаналізувати результати цих розрахунків, порівняємо аналітичні можливості коефіцієнта фондів (КФ) і коефіцієнта Джині (G). КФ враховує співвідношення тільки між найменш і найбільш забезпеченими квінтільними (або децильними) групами об'єктів. Вага проміжних груп при цьому не враховується, хоча іноді відбуваються істотні зміни їх часток, що ведуть як до концентрації доходів, так і до їх вирівнювання. Коефіцієнт Джині більш чутливий до зміни як часток регіонів (наприклад, в результаті міграційних потоків населення),

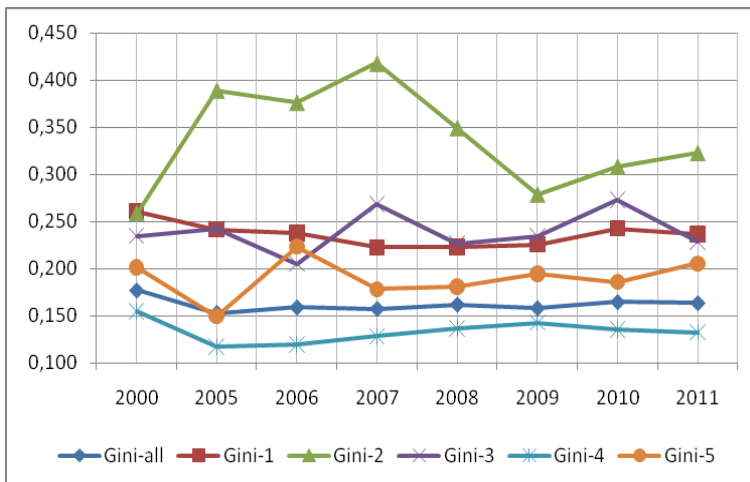

Рис 3. Динаміка загального і часткових коефіцієнтів Джині для міжрегіонального (просторового) розподілу доходів населення і його компонент (розраховано на основі [5])

так і їх місця у варіаційному ряді значень досліджуваної ознаки. Зокрема, співвідношення між СДГД населення регіону і СДГД населення України може змінитися в результаті здійснюваної соціально-економічної політики. Прозорість обчислення G і можливості економічної інтерпретації забезпечили його широке використання в дослідженнях диференціації доходів.

Наведені на рис. 3 дані вказують на тенденцію до вирівнювання міжрегіональних розподілів загального обсягу грошових доходів населення в досліджуваному періоді. Щодо часткових коефіцієнтів Джині, обчислених за джерелами формування доходів, то тенденції подібні до загального коефіцієнта Джині, спостерігаються за доходами, отриманими у формі соціальних виплат. Їх значення свідчать про соціальну політику щодо нівеляції відмінностей в трудовому внеску населення при призначенні пенсій за віком.

Протягом розглядуваного періоду частковий коефіцієнт Джині за «доходами від підприємницької діяльності» мав найбільший розмах варіації, причому у 2009 р. його значення наблизилось до мінімального значення 2000 р., а потім знову почало зростати. Такі нестійкі тенденції зміни даного коефіцієнта свідчать про непостійність здійснюваної політики підтримки малого та середнього бізнесу в міжрегіональному порівнянні, що може бути наслідком надання певних переваг окремим регіонам в ті чи інші періоди.

Відносно стійкою є міжрегіональна диференціація доходів населення з джерела заробітної плати. Що стосується інших доходів та доходів від продажу сільськогосподарської продукції, то ці коефіцієнти мають нестійкі тенденції зміни в досліджуваному періоді, причому їх значення перевищують загальний коефіцієнт Джині. Варто зауважити, що часткові коефіцієнти Джині за іншими доходами мають значення, нижчі за значення Джині за оплатою праці, що може свідчити про те, що у формуванні інших доходів і в їх міжрегіональному розподілі більш істотну роль відіграють саме чинники прихованої заробітної плати.

Порівнюючи динаміку коефіцієнтів Джині (рис. 3) і коефіцієнтів фондів (рис. 2) варто відзначити наступне:

- динаміка КФ для ЗОГДН суперечить динаміці загального коефіцієнта Джині – перший з них після 2006 р. має тенденцію до зростання;
- коефіцієнти фондів за всіма джерелами формування доходів мають часто протилежні тенденції зміни у порівнянні з обчисленими для цього ж періоду коефіцієнтами Джині.

Таким чином, на фоні концентрації грошових доходів в регіонах, що належать до 5-ої квінтільної групи, і зниження їх рівня в 1-ій найменш забезпеченій відбувається вирівнювання доходів населення в регіонах, що займають центральне положення у варіаційному ряді СДГД.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі проведеного просторово-структурного аналізу доходів населення можна зробити наступні висновки. Протягом досліджуваного періоду відбулася незначна, проте принципово важлива деформація структури сукупних грошових доходів населення: зросла частка соціальних трансфертів, що свідчить, з одного боку, про старіння населення, а з іншого – про збільшення податкового тягаря на заробітну плату. Причому останнє визначається перерозподільною політикою держави, яка повинна формувати розподільчі відносити таким чином, щоб стимулювати економічну активність працездатного населення та водночас забезпечувати соціальні гарантії незахищеним верствам населення. А відтак державне регулювання доходів населення має забезпечити випереджальне зростання первинних доходів у порівнянні з вторинними, що може бути досягнуто шляхом підвищення питомої ваги оплати праці в структурі ВВП.

Динаміка інтегральних показників міжрегіональної диференціації грошових доходів населення, якими є загальний і частковий коефіцієнти Джині, дозволяє оцінити загальні тенденції в просторовому розподілі грошових доходів населення України. Розробка напрямів і механізмів зниження міжрегіональної диференціації вимагає детального аналізу соціально-економічного стану перш за все тих регіонів України, які мають найбільший внесок в значення даних коефіцієнтів. Різні сценарії зміни структури доходів, а відтак і показників диференціації є предметом спеціальних соціально-економічних і економіко-математичних досліджень. Тому подальші дослідження полягають в декомпозиції загального коефіцієнта Джині за джерелами формування доходів з метою визначення внеску кожного з них в тенденції динаміки диференціації регіонів України за рівнем грошових доходів населення.

Список використаних джерел

1. Кизим М. О. Рівень та якість життя населення України : [монографія] / М. О. Кизим, В. С. Пономаренко, Ф. В. Узунов. – Харків : ІНЖЕК, 2003. – 226 с.
2. Гвелесіані А. Г. Диференціація грошових доходів населення: аналіз, прогноз та механізм регулювання: [монографія] / А. Г. Гвелесіані ; відп. ред. В. М. Новіков. – К., 2008. – 155 с.
3. Соціальні трансформації: міжнародний і вітчизняний досвід / В. М. Новіков, Н. П. Сітнікова, Л. А. Мусіна, В. В. Семенов ; за ред. В. М. Новікова ; НАН України. Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 253 с.
4. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку / Садова У.Я. ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2005. – 407 с.
5. Регіони України : [стат. зб.]. – Режим доступу : <http://www.ukr.stat.gov.ua>.
6. The United Nations Statistics Division of the Department of Economics and Social Affairs. – Accessed: <http://www.data.un.org>.

Благун І. С., Дмитришин Л. І. Пространственно-структурный анализ доходов населения.

Проанализирована межрегиональная дифференциация денежных доходов населения по регионам Украины за период 2000-2011 гг. и ее факторы. Исследована динамика среднедушевого денежного дохода и его источников формирования. Для оценки дифференциации пространственного распределения денежных доходов населения использованы коэффициенты фондов, обций и частные коэффициенты Джини.

Ключевые слова: денежные доходы, межрегиональная дифференциация, коэффициент фондов, коэффициент Джини.

Blagun I. S., Dmytryshyn L. I. Spatio-Structural Analysis of the Income of the Population.

The interregional differentiation money income of the population by regions of Ukraine for the period 2000-2011 and its factors is analyzed. The dynamics of average money income and its sources are investigated. Factor funds, total and partial Gini coefficients used to assess the differentiation of the spatial distribution of money income ratios.

Key words: money income, interregional differentiation, factor funds, Gini coefficient.

Надійшло 13.02.2013 р.